

---

# TANULMÁNYOK

---

SZÉNÁSI ÉVA

## A demokrácia illúziója és dezillúziója Georges Sorel elméletében

Sorelnek a demokráciáról alkotott felfogását alapvetően Franciaországban a III. Köztársaság első évtizedeiben végbemenő politikai változások határozták meg, azok a harcok, amelyeket a „force de l'ordre” és a „force du mouvement”, a monarchia, illetve a köztársaság erői vívtak, s amelyek csúcspontjukat a Dreyfus-ügyben érték el. E törésvonalak mögött nemcsak két eltérő politikai koncepció, hanem két eltérő politikai kultúra és értékrend húzódott meg: a törvényességet, jogot, igazságot, morált védő liberális, amelyet a republikánusok képviseltek, valamint a tradíciót, autoritást, rendet és hierarchiát követelő konzervatív értékrend, amelyet a hadsereg és az egyház testesített meg. A Dreyfus-ügy a demokrácia és a köztársaság konszolidációjával ér véget, a republikánusok végleges győzelmével a régi rend hívei felett. Összefüggései és tanulságai azonban túlmutatnak a századfordulón: erre az időre tehető az a sokrétű strukturális váltás időszaka, amely meghatározta az elkövetkező évtizedek politikai arculatát Franciaországban.

A modern értelemben vett politikai pártoknak mint a választók és a képviselők közé iktatott közvetítőknak a megjelenésével fokozatosan háttérbe szorul, majd eltűnik a képviselői függetlenség republikánus ideálja és utópiája, élesen vetve fel a népképviselőlet vagy pártképviselőlet problematikáját. A tömegpárt és ezzel együtt a pártfegyelemnek alárendelt képviselő azon aufklérisztikus elv és republikánus illúzió deformációjaként jelenik meg, amely a hatalom forrásának a népszuverenitást teszi meg és nagy hangsúlyt fektet a képviselői függetlenségre. Ily módon minden közvetítő felbuklását ebben a viszonyban óriási törésként élük meg egy olyan országban, amelyben elevenen hatnak 1789 politikai elvei és tradíciói. E folyamattal párhuzamosan

zajlik le a választójoggal rendelkező tömegek politikai szintéren való megjelenése, amelyet Gustave Le Bon „átmeneti korunk egyik leg-szembevetőbb jellemvonásá”-nak nevez (Le Bon 1905: 3). A születő demokráciával a nagyipari munkásságon kívül új, elsősorban kis- és középpolgári rétegek kapcsolódnak be a politikai életbe. Ezzel összefüggésben új hatalmi elit van kialakulóban Franciaországban: megjelenik – ahogyan Max Weber nevezi – a „politikából élők” népes tábora, olyan új szereplőkkel a politikai élet porondján, mint René Viviani, Jules Grévy, Émile Combes vagy Georges Clemenceau, akik az következő évtizedben a politika meghatározó formálói lesznek. Ugyanakkor a III. Köztársaság első évtizedeinek politikai és gazdasági visszaélései, botránnyai, képviselőinek dilettantizmusa és megvásárolhatósága hamar megingatta a képviseleti rendszerbe vetett hitet, azt a látszatot keltve, hogy a születő demokrácia képtelen megfelelni az elvárásoknak, és a régi hatalmi elit és apparátus politikai kultúrája, erkölce és kompetenciája felette áll az újnak.

Sorel is ezt a transzformációt éli át, és alapvető dilemmáját a demokrácia 18. századi elvei és 20. század eleji gyakorlata, a demokrácia 20. század eleji realitása között feszülő ellentmondás felfedezése és tudatosulása alkotja. Maguk a problémák, amelyeket a francia gondolkodó érint, s amelyekre megoldást keres, nem egyedülállóak, hanem számos korabeli gondolkodót is foglalkoztatnak, s az erre adott válaszai sem tekinthetők kirívóan és homlokegyenest eltérőnek a korabeli politikai gondolkodás történetében.

## A DEMOKRÁCIA SORELI IDEÁLJA

Sorelnek a demokráciáról alkotott felfogása a Dreyfus-ügy által teremtett kivételes történelmi szituációban és az államnak az egyház elleni harcában született, és ez alapvetően meghatározta konklúzióinak levonásában. A francia gondolkodó a demokráciát az ancien régime arisztokratikus társadalmá és a szocializmus közötti szakasznak nevezi, és mint ahogy Alexis de Tocqueville, a feudalizmusra jellemző, a közigazgatás centralizációjával és a hatalmi ágak összefonódásával jellemzett arisztokratikus rendszerrel állítja szembe. Ellentétben azonban Tocqueville-lal, nem társadalmi állapotként, hanem politikai rendszerként, nevezetesen a modern társadalomnak megfelelő politikai rendszerként definiálja. E politikai rendszer legfőbb princípiuma a szabadság. A demokratikus állam feladatát pedig az emberi szellem vallási kötöttségek alóli felszabadításában jelöli meg, de ugyanakkor megjegyzi, hogy „a gondolkodás szabadságát nem lehet kinyilvánítani, nem lehet tanítani; az intézményeknek kell spontán módon megteremteniük” (Az én kiemelésem – Sz. É.) (Sorel 1901: 65).

Sorel szoros összefüggést lát a parlamenti rendszer megfelelő működése és egy adott ország gazdasági fejlettségi szintje között. A parlamentarizmus a kapitalista gazdaságnak megfelelő politikai rend-

szer, amely csak az iparilag fejlett országokban működik jól. „Ez olyan rendszer, amelyben minden provizórikus; a hatalom váltakozásának az a következménye, hogy megkönnyíti a törvények folyamatos korrekcióját és nem engedi a hibák növekvő felhalmozódását. A modern szabadsággal rendelkező országokban a lényeg főleg az, hogy a hatóságokat bárki ellenőrizheti, és a sajtóra vonatkozó törvényeket úgy alkották meg, hogy az ellenőrzés csaknem korlátlanul megvalósulhasson. Az autoritás tisztelete végleg megszűnt a politikában és az iparban egyaránt; a törvények felülvizsgálata éppúgy folyamatosan napirenden van, mint az örökölt technikai eljárások átalakítása” – írja a demokratikus illúzióinak csúcspontján született *Az egyháztól és az államról* (De l'Église et de l'État) című munkájában (Sorel 1901: 5). Ez az optimista és idealizált demokráciakép összefügg azoknak a célkitűzéseknek és feladatoknak a felvállalásával, amelyeket elvár a demokráciától: ez pedig a Dreyfus-ügy kapcsán a „liberális lelkiismeret ébredése”, a pártoknak partikuláris érdekeik fölé való emelkedése, az igazság, törvényesség, jog védelme.

Sorel a demokráciát eleinte osztályok felett állónak tekinti, és ezt a liberális demokrácia-felfogást erősíti meg szemében a Dreyfus kapitány elítélése kapcsán létrejövő szolidaritás, ideiglenes társadalmi egység a demokrácia védelmére a régi rend képviselői ellen. Ugyanakkor az ancien régime és a jakobinus terror negatív tapasztalatai alapján már előbb idézett munkájában is konzekvensen hangsúlyozza a hatalom megosztását, elsősorban a bírói és a végrehajtói hatalom szétválasztását, az igazságszolgáltatás függetlenségét és a független hivatalnoki kar kialakításának szükségességét, amelyet a demokrácia működése elsődleges feltételének tekint. A francia gondolkodó elméletében a demokráciának egyrészt bizonyos magasabb rendű erkölcsi, másrészt intézményi kritériumoknak kell megfelelnie. Az erkölcsi kritériumok nagyjából megegyeznek a 19. századi liberalizmus elveivel, olyan klasszikus liberális értékeknek a védelmével, mint igazság, jog, morál, szabadság, törvényesség, amelyek mögé az egész társadalom felsorakozhat, és amelyeket többek között Moisei Ostrogorski is számon kért a demokráciától a századfordulón. Ezen értékek újjászületését teremtette meg számára a Dreyfus-ügy kapcsán kialakult helyzet. Az intézményi kritériumokat illetően Sorel ebben az időszakban az foglalkoztatja, hogyan lehet a demokráciába olyan jogi fogódzókat beépíteni, amelyek segítségével elkerülhetők a demokratikus rendszer torzulásai. A jogállamiság kereteinek kiépülését szorgalmazza, olyan jogi garanciáknak a demokráciába való intézményes integrálódását, amelyek megakadályozzák a hatalommal való visszaélések kialakulását.

Teljesen tisztában van azzal, hogy Franciaországban az erős állam eszméi, a központosítás gondolata, a centralizációs törekvések nagy hagyományokkal rendelkeznek. Alexis de Tocqueville és Hyppolite Taine kritikájára támaszkodva szüntelenül bírálja az adminisztratív centralizációt, amelyet – miként az előbb említett liberális-konzervatív gondolkodók – ő is az ancien régime és a forradalom közös örök-

ségének tekint. Az ancien régime bürokratikus rendszere a reguláris hadsereggel és a bíróságokkal kiegészülve a közérdek nevében korlátozta, majd lerombolta a helyi hatalmi szervek autonómiáját. Ez a bürokrácia „egyfajta civil milíciát alkotott, amely szüntelenül tökéletesedett és a közérdeket képviselte, amennyiben a közérdek a partikularitások lerombolásával függött össze, de egyben a despotizmust is reprezentálta” (Sorel 1922: 245). Ezt a partikularitások lerombolását célzó centralizációt kodifikálták a napóleoni törvények, hogy azután Franciaország az adminisztratív centralizáció mintaállamává váljon. Sorel, miként Tocqueville is, azért aggódik, hogy a túlzott centralizáció megakadályozhatja az intézmények demokratikus működését. A megoldást a központi szervek hatalmának csökkentésében, a decentralizációban, a helyi hatalmi szervek erősítésében látja.

A demokráciára az a legnagyobb veszély, ha a független hatalmi szervek a pártok befolyása alá kerülnek. Ennek elkerülése érdekében meg kell teremteni a pártérdektől független bürokratikus apparátust. A pártok hatalmának visszaszorításával egyidőben – amely ekkor még talán tipikusan liberális követelésnek mondható elméletében – a hatalom állampolgári ellenőrzésének növelését sürgeti. „A legsúlyosabb probléma, amit az állam irányítása felvet, az ellenőrzése, amit az állampolgárok gyakorolhatnak a hatóságok felett. A problémát eddig alig érintették, mert a demokrácia előírta a többség szuverenitásának elvét. Itt az ideje azonban, hogy intézkedéseket tegyünk a többség ellen” (Sorel 1922: 243). Nyíltan megfogalmazza, hogy a hatékony állampolgári ellenőrzés legfőbb akadályja a többségi demokrácia működési mechanizmusában rejlik. A választók ugyanis nem képesek ellenőrizni a választott testületeket, mert véleménye szerint „a többségi elv csak kisszámú csoportok esetén ér valamit, amelyekben az érdekeltek közelről szemlélhetik meghatalmazottaik tevékenységét” (Sorel 1922: 248). „Csak a széles népi akcióktól lehet az adminisztráció visszaéléseinek megszüntetését remélni” – vonja le a következtetést (Sorel 1922: 250).

Sorel decentralizáción, a hatalmi szervek állampolgári ellenőrzésén, a pártok befolyásának visszaszorításán és a hivatalnoki kar függetlenségén alapuló demokrácia-modellt vázol elénk. Fenntartásai a demokrácia megreformálhatóságát illetően a francia bürokratikus centralizáció és a kialakuló képviselői demokrácia korabeli problémáiból, működési zavaraiából erednek. Abból az ellentmondásból, amely egyfelől a decentralizáció kivitelezhetősége és az erős centralizációs hagyományok között, másfelől pedig a többségi demokrácia és az általa felvázolt participációs modellhez közel álló demokrácia-ideál között feszül. Vagyis Sorel a többségi demokráciát egy participációs, az állampolgároknak a döntésekben és az ellenőrzésben való aktív részvételén alapuló demokrácia-ideál nevében bírálja. Decentralizációval és direkt participációval kívánja ellensúlyozni az állami centralizációt.

Ez a fajta liberális demokrácia-kritika és a demokrácia reformjára irányuló törekvés nem egyedülálló a 20. század eleji politikai gon-

dolkozásban. Számos gondolati eleme csírájában már Tocqueville-nél megtalálható – akinél Pierre Manent szerint először kerül szembe a liberalizmus a demokráciával (Manent 1994: 129) –, és Ostrogorski is sok kérdésben ugyanazokat a problémákat fogalmazza meg a *A demokrácia és a politikai pártok* (La démocratie et les partis politiques) című munkájában (Ostrogorski 1993: 653–738). Sorelhez hasonlóan ő is ugyanazokat a liberális értékeket kéri számon a demokráciától, a demokrácia bírálatában és a konklúziók levonásában is hasonló megállapításokra jut. Ezek az elméletek a képviseleti demokráciában való első csalódást tükrözik és a hibák kiküszöbölését, főleg Ostrogorski, gyakran a liberális értékekhez való visszatérésben keresik. Nem véletlen, hogy az ismert francia politológus, Pierre Rosanvallon „utópista liberális” gondolkodónak nevezi Ostrogorskit (Rosanvallon 1979: 21), (ami egyébként a liberális demokrácia-kritika időszakában Sorelre is ráillik bizonyos mértékben), az elsősorban Pierre-Joseph Proudhon munkásságával foglalkozó Patrice Rolland pedig „ultrademokratikus”-nak tartja a soreli demokrácia-kritikát (Rolland 1990: 140). Georges Goriely Sorelről szóló monográfiájában pedig egyenesen azt a merésznek tűnő megállapítást teszi, hogy „Sorel pontosan annyiban antidemokratikus, amennyiben liberális.” (Goriely 1962: 16)

Sorel a proudhoni hatás következtében azonban meg is haladja a képviseleti demokrácia többségi modelljét. A demokrácia olyan ideáltípusát keresi, amely megteremti a többségi és a kisebbségi vélemény harmóniáját, integrálja és optimálisan ötvözi a direkt participáció anarchista koncepcióját és az autonóm egyént központba állító liberális elvet. Olyan demokráciát képzel el, amely az egyén fokozottabb politikai részvételén és ezzel együtt a többségi döntéshozatal szerepének csökkentésén alapul. A közérdek és helyi érdek összeegyeztetését sürgeti, az alulról jövő népi kezdeményezés és ellenőrzés integrálását a többségi demokrácia rendszerébe. A liberális demokrácia ideáltípusát keresi, amelyet Bozóki András és Sükösd Miklós „az egyéni szabadság, a helyi közösségi jogok és az ellenőrzött állami beavatkozás egyensúlyának történetileg kialakult optimuma”-ként definiál (Bozóki–Sükösd 1991: 465). Hatalmi egyensúly létrehozására törekszik a központi és a helyi szervek között, amely sikeresen küszöbölne ki a központi hatalom dominanciáját. A demokráciát csak olyan társadalomban tudja elképzelni, amelyben az állam nem tölt be túlzott szerepet. Sorel ideálja „az úrból szolgává vált” állam, amelyben a helyi hatalmi szervek autonómiája és a civil társadalom szervezetei sikeresen ellensúlyozzák és korlátozzák a központi hatalom súlyát és beleszólását. Az anarchistákhoz hasonlóan a politikai élet megszervezését a gazdasági élet mintájára, annak működési mechanizmusa alapján képzei el. Olyan minimális államról álmodik, amely a gazdasági élet spontán törvényei, önszabályozó piaci mechanizmusa alapján működne, és a liberális gazdasághoz hasonlóan, egy láthatatlan kéz irányítaná a politikát.

## A CENTRALIZÁCIÓ ÉS AZ ETATIZMUS BÍRÁLATA

A parlamenti demokráciából való kiábrándulás jelei 1903-tól figyelhetők meg Sorel írásaiban, amikor először fogalmazza meg a demokráciával szembeni konkrét elvárásait és ezzel egyidőben az első kritikai észrevételeit. E kritika csúcspontjának az 1906-ban íródott *A haladás illúziói* (Les illusions du progrès) című munkája tekinthető, amelyben rendszerezett formában fejt ki demokrácia-kritikájának összes elemét. Míg Sorel 1903-ban megelégszik a demokrácia működési zavarainak feltárásával és a participációs modell irányába mutató reformok sürgetésével, addig 1906-ban már a képviselői demokrácia csaknem összes elvét kritikai vizsgálat alá veszi.

Véleménye szerint a századfordulón Franciaországban létrejövő képviselői demokráciában számos megoldatlan ellentmondás alakul ki, amelyek mind az etatizmus és a centralizáció tradícióiból erednek. A kialakuló francia demokrácia ugyanis nem volt képes megbirkózni a centralizációs hagyományokkal és egy participációs modell irányába fejlődni. Proudhon föderalisztikus elképzelései a demokrácia keretei között nem valósíthatók meg. Az általa elképzelt köztársaságot elemezve arra a következtetésre jut, hogy „ez a rendszer túl sok libertariánus, antimilitarista és föderalista elemet tartalmaz ahhoz, hogy elfogadják a modern demokráciák, amelyek határtalanul bíznak az állam gazdasági hatalmában” (Sorel 1981: 380). Vagyis a proudhoni föderalisztikus elképzelések a demokrácia keretei között az állam befolyása miatt nem valósíthatók meg.

Az állam Sorel elméletében – és ebben mindvégig konzekvens – a hatalomkoncentrációt és a hierarchiát testesíti meg: A különbség az egyes korszakok között abban mutatkozik, hogy 1903-ig még lát esélyt az állam demokratizálására, befolyásának csökkentésére, ezt követően azonban az állami beavatkozás egyre inkább a civil társadalom korlátozását jelenti számára. Az állam túlzott hatalma egyben veszélyt jelent az egyéni szabadságra nézve, a hatalom és szabadság ugyanis ellentmond egymásnak. Sorel egyre kevésbé bíz abban, hogy egyensúly teremthető a hatalom és egyéni szabadság között. Mindez arra a következtetésre juttatta, hogy a modern demokrácia alapvetően centralista és etatista, a demokrácia érdeke az erős államgépezet, valamint a szükségszerűen vele járó és belőle következő hivatalnoki hierarchia megőrzése. A demokrácia megfelelő működésének akadályá, hogy elsősorban a pártérdekek összeütközései következtében, végül is nem volt képes valóban független bürokráciát létrehozni.

A leírt pozitív változások megvalósulásának legfőbb akadályá pedig maga az állam. A túlsúlyos állam és a nehézkes bürokratikus centralizmus lehetetlenné teszi a korrekciót, a hibák kijavítását és a hatalom társadalmi ellenőrzésének megvalósítását. Ugyanakkor a többségi elv jól fejezi ki a demokrácia centralizációs törekvéseit és tulajdonképpen a többség diktatúrájának leplezésére szolgál a kisebbség felett. „Létrehozni egy kormányt, amely apránként *alávet* minden, a

többségtől eltérően gondolkodó csoportot, íme ez az az ideál, amelyhez a burzsoá rutin imitációja vezethet” (Sorel 1946: 54). Az „omnipotens” demokrácia veszélyeire már Tocqueville és Ostrogorski is felhívta a figyelmet, elsősorban arra a morális kényszerre, amelyet a többség hatalma jelent a kisebbség számára. A képviseleti demokrácia alapvetően pártdemokrácia, így nézete szerint alkalmatlan az egyéni és csoportérdek, illetve kisebbségi vélemény visszatükrözésére, valamint nagypolitikai szinten való megjelenítésére. A demokrácia csak a közvetlen demokrácia eszközrendszerét mobilizálva képes megújulni, legyőzni a centralizációs törekvéseket, az egyéni akaratot politikai formába önteni. A pártorientált rendszert az egyéni érdeket reprezentáló rendszerrel kell tehát felváltani. A soreli kritika éppen az erős proudhoni hatás következtében radikálisabb, a liberális demokrácia ideáltípusát keresi, amely néha – mint a kisebbség és többség, egyén és hatalom viszonyának megítélésében – az anarchizmus határát súrolja.

Sorel demokrácia-kritikájának fontos elemét alkotják a 18. századi demokratikus dogmák, a demokrácia felvilágosodás-kori elveinek bírálata. A francia gondolkodó már korai munkáiban is fikciónak tartotta és nem fogadta el a demokráciának a hatalom eredetére vonatkozó alapelvét, a népszuverenitás gondolatát. Ezzel az álláspontjával szemben áll nagynevű elődjének, Tocqueville-nek az álláspontjával, aki a népszuverenitást a demokrácia legfőbb princípiumai között említi. Egyben jól tükrözi a két kor közötti különbséget, és jelzi azt a fordulatot, amely a népszuverenitás elvének megítélését illetően a modern demokráciákban a pártok megjelenésével egyidőben bekövetkezett. A népnek felelős választott képviselő átadja helyét a pártérdeket képviselő személynek. Sorel az általános akarat és többségi demokrácia viszonyát vizsgálva elveti azt a közkeletű populistá tételt, amely szerint a demokrácia az általános akarat kifejeződése lenne: „*az állampolgárok összessége általi kormányzás* mindig fikció volt; de ez a fikció a demokratikus tudomány utolsó szava. Sohasem próbálták meg igazolni azt a különös paradoxont, amely szerint egy *kaotikus többség* szavazataként jelenik meg az, amit Rousseau tévedhetetlen *általános akaratnak* nevez” (Sorel 1981: 118). Véleménye szerint a hatalmon lévők mindig az általános akarat nevében hozzák döntéseiket, de az általános akarat mindig alá van rendelve a hatalom érdekeinek. Az általános akarat szüntelenül összeütközésbe kerül egyrészt a pártok, másrészt a mindenkori hatalom érdekeivel, amely eredetileg az általános akaratot volt hivatott reprezentálni. A népszuverenitás mindenhatósága nem jelent számára garanciát a demokrácia megfelelő működésére. Így jut arra következtetésre, hogy az általános akarat megjelenítése nem más, mint megvalósíthatatlan fikció.

Sorel centralizációból fakadó demokrácia-kritikáját kiterjeszti a demokrácia általa monistának nevezett ideológiájára, amellyel az ideológia pluralizmusát állítja szembe. Az ideológiai monizmus véleménye szerint összefügg az általános akarat demokráciabeli értelmezésével: „... most azt állítják – hangsúlyozza Sorel –, hogy min-

den egyes állampolgár azt akarta (legalábbis indirekt módon), amire utasították; így a kormány tettei az általános akaratot tükrözik, amelyben mindnyájan kötelesek vagyunk részt venni. Ez az általános akarat azért lehetséges – írja Sorel –, mert az emberek gondolatai minden korban alá vannak rendelve bizonyos eszméknek, amelyekkel vegytiszta állapotban a tökéletesen felvilágosult, hagyományos fogalmaktól megszabadult személyeknél találkozunk, akik elég alázatosak, hogy engedelmeskedjenek az ész akaratának” (Sorel 1947: 9). Ezeket az eszméket nevezi Sorel egységesítő, monista eszméknek, amelyek egy adott kor uralkodó ideológiáját képviselik, de úgy állítják be őket, mintha ez az uralkodó ideológia az általános akarat kifejeződése lenne. Marxra hivatkozva vallja, hogy egy adott kor uralkodó eszméi mindig megegyeznek az uralkodó osztály eszméivel, osztályérdektől független ideológia nem létezik. A demokrácia azzal, hogy átvette a monista ideológiát, kizárt mindenféle ideológiai pluralizmust. Ez az ideológiai monizmus pedig szükségszerűen következik a demokráciából, annak centralizált felépítéséből. Vagyis a demokrácia végső soron nem tett mást, mint hogy a közigazgatási és politikai centralizációt átvitte az ideológiára is. A domináns-ideológia tehát nem más, mint az adminisztratív és politikai hegemonia ideológiai megfelelője.

#### A POLITIKAI PÁRTOK ÉS AZ ÉRTELMSÉG KRITIKÁJA

A soreli demokrácia-kritiká külön fejezetét alkotja a pártok és ezzel összefüggésben az értelmiség bírálata. Sorel nemcsak a politikai pártoknak a képviseleti demokráciában betöltött szerepét bírálja, hanem azok belső struktúráját is. A politikai pártok bírálatának megfogalmazásában, miként a liberális demokrácia-kritikájában általában, támaszkodik Ostrogorskinak a századelőn megjelent alapvető munkájára. Ostrogorski az elsők között hívja fel a figyelmet a szervezett pártok működésével kapcsolatos problémákra, a tömegek politikai színtéren való megjelenését kísérő negatív jelenségekre, általában azokra a bevezetőben már említett ellentmondásokra, amelyek a 18. századi felvilágosodás és a nagy francia forradalom által megfogalmazott idealizált demokratikus elvek, valamint a demokrácia 20. század eleji valósága között húzódnak. Ostrogorski munkájának ellentmondásosságát megfigyeléseinek pontossága és a belőle levont következtetések pontatlansága adják: a tömegek passzivitására alapozva a pártok degenerálódásával számol és azok közeli válságát jósolja.

E pesszimista konklúziók valószínűleg befolyásolták Sorel pártokra vonatkozó nézeteit is. Nem véletlen, hogy a századfordulón kialakuló pártszociológiában a bírált pártok modelljeül a forradalmi pártok szolgálnak Max Webernél éppúgy, mint Sorelnél vagy Robert Michelsnél. E pártok ugyanis néhány évtizedes fennállásuk alatt olyan centralizált és hierarchizált szervezeti struktúrát hoztak létre, olyan bürokráciát építettek ki, amely – mint Michels megjegyzi – magának



az államnak a bürokráciájával vetekedett. Sorel, ha nem is önti olyan rendszerezett formába a pártokról alkotott felfogását, mint Michels, mégis jelentős az a szerep, amelyet működésük bírálatában betölt. A francia gondolkodó, aki szintén a munkáspártot veszi alapul vizsgálódásaihoz, a pártot az államhatalom meghódítására alakult koalícióként definiálja: „a politikai pártok olyan előnyök megszerzésére alakult koalíciók, amely előnyöket az államhatalom meghódítása biztosíthatja...” (Sorel 1989: 18). Észreveszi, hogy a pártok megjelenésével a tömegmozgalmak jellege is megváltozik és merőben új, intézményesült formát ölt. Ezzel megváltoznak a harc módszerei is. A pártok klasszikus burke-i értelmezését kéri számon a demokráciától, a közérdek képviselőjét. Ostrogorskihoz hasonlóan a fő ellentmondást abban a funkciózavarban látja, amely a közérdek képviselője és a pártérvényesítése között fennáll.

Sorel a forradalmi pártok fejlődését a következőképpen foglalja össze: a kezdetben forradalmi pártok egyre inkább elpolgáriasodnak, ennek következtében a demokratikus rendszer szükségszerűen magába olvasztja őket és a demokrácia hivatalos ellenzékévé válnak. Megszűnik az általános érdekek védelme, helyét a partikuláris pártérvényesítés veszi át, és gyakorlatilag a forradalmi párt, amely eredetileg globális változások véghezvitelére szerveződött, a polgári pártokhoz hasonlóan a hatalom megragadásáért harcol, azzal a különbséggel, hogy közben megőrzi a forradalmi frazeológiát. Sorel szemében a párt a hatalmi hierarchia leképezése, azaz felépítésében átveszi az állam centralizált felépítését, azt a struktúrát, amelyet a marxista frazeológia értelmében ő maga is le akar rombolni. A centralizált párt hierarchia szükségszerű velejárója egy konzervatív pártbürokrácia kialakulása, amelynek testületi érdekei szükségszerűen ellentétbe kerülnek a tagság érdekeivel. Így egyre nagyobb ellentmondás alakul ki a pártok alkotmányos ellenzéki pártjellege, konzervatív felépítése és a továbbra is hangoztatott forradalmi frazeológia között.

Gyakran a pártoknak, melyek a proletariátus képviselőinek vallják magukat, a vezetői nem tartoznak ahhoz az osztályhoz, amelyet a párt képvisel. „Igen gyakori eset – véli Sorel –, hogy azoknak a pártoknak a vezetői, akik a legerősebben felkavarják a társadalmat, annak az arisztokráciának a tagjai, amelyet a forradalom nagyon közvetlen módon fog érinteni; ennek oka az, hogy ezek az emberek, mivel a saját osztályukban nem találták meg a hatalomhoz vezető utat, kénytelenek maguknak azokból az osztályokból toborozni hűséges hadsereget, amely osztály érdekei ellentétesek saját családjuk érdekeivel” (Sorel 1989: 18–19). Vagyis a párt vezetése olyan emberek kezébe kerül, akiknek érdekei ellentétesek a munkásokéival, annak az osztálynak az érdekeivel, amelyet képviselnie kellene. Így állandó konfliktus alakul ki a párt vezetőinek saját osztályérdeke és a proletariátus osztályérdeke között. A párt egyre inkább eltávolodik a tömegektől, a vezetés pedig a tagságtól. Sorel nem fogadja el a pártok vezetőkre és vezetettekre osztásának marxi tételét. A hivatalos szocializmus „a társadalomnak két csoportra való osztását feltétele-

zi: az egyik egy politikai párttá szerveződött elit, mely küldetése szerint a nem gondolkodó tömeg helyett gondolkodik, és csodálatra méltónak hiszi magát, amiért magasabb rendű értelmének részesevé kívánja tenni azt; – a másik pedig a dolgozók összessége. A politikus elitnek nem kell mással foglalkoznia, mint hogy eszét használja; az örök igazság alapelveivel (melynek letéteményese) igencsak összeegyeztethetőnek tartja, ha a proletariátus azért dolgozik, hogy őt táplálja, és olyan életet teremtsen számára, mely nem túlságosan emlékeztet az aszkétákéra” (Sorel 1994: 154). E pártelitet a munkásszervezetek, pártok és szakszervezetek soraiba beférkőzött burzsoá és kispolgári értelmiség alkotja. Ez az értelmiség a pártok és szakszervezetek politikáját egy békülékeny, a hatalommal való kiegyezés politikája irányába viszi el, szemben az értelmiség egy rendkívül szűk csoportjával, melyet „a proletariátus önzetlen szolgáltójá”-nak tekint. Am meg kell jegyeznünk, hogy ezt az előkelő címet mindössze két ember érdemelte ki nála: Proudhon és a francia anarchoszindikalizmus megteremtője, Fernand Pelloutier.

Osszességében Sorel a képviselői demokráciát nem tartja megfelelő politikai rendszernek. A demokrácia csak rendszerezte azokat az eljárásokat, amelyek már előtte is léteztek, de gyakorlatilag semmit sem tett hozzá. Vagyis véleménye szerint politikailag az ancien régime, ideológiailag pedig a 18. századi felvilágosodás örökösének tekinthető és nagyon kevés olyan új gondolattal rendelkezik, amelyről el lehet mondani, hogy a sajátja. 1903-tól fokozatosan arra a következtetésre jut, hogy a többségi elven működő demokrácia nem volt képes megfelelni annak a kihívásnak, ami a 19. század végén és a 20. század elején érte. Végső fokon a kialakuló modern demokrácia alapvetően centralista és etatista, és mint ilyen nem reformálható meg. Az etatizmus és a centralizáció pedig a demokrácia szükségszerű velejárója. A demokrácia ahelyett, hogy lerombolta volna az állam hatalmát, megerősítette, sőt továbbfejlesztette azt, tökéletesítette annak intézményrendszerét, aránytalanul megnövelte hivatali apparátusának létszámát, kiépítve ezzel az etatizmus modern változatát.

Igy elméletében egyre inkább szembekerülnek egymással a liberalizmus-elvei és a demokrácia politikai rendszere. Sorel azt sugallja, hogy a demokrácia válsága akkor kezdődött, amikor megtagadta a liberális értékeket. A következő idézet szemléletesen foglalja össze Sorel csalódásának és kiábrándulásának okait a demokráciából. „A liberalizmus kapcsán ügyelni kell arra – írja 1914 októberében egy Mario Missiroléhoz címzett levelében –, hogy ennek a szónak rendkívül sok értelme van a kortárs politikai gondolkodók nyelvezetében. Ezek egyike szerint olyan jogi szervezeti formát jelent, amely lehetővé teszi az állampolgárnak, hogy biztosan védelmezze szellemi, morális és polgári függetlenségét, mintha a tulajdonjogáról lenne szó. A parlament képtelen volt e jog gyakorlati megvalósítását biztosítani, de a tapasztalat nem volt kedvező a parlamenti rendszer számára, amely mindig egy ország politikusok általi kizsákmányolását jelenti; *valójában a parlamentarizmus egyre inkább a görög zsarnoksághoz*

*hasonlít.* (Az én kiemelésem – Sz. É.) Az amerikaiak nagyon szokatlan körülményeknek köszönhetően megőrizték azon intézmények némi töredékét, amely esetenként lehetővé teszi az állampolgároknak a parlamenti szuverenitással való szembenállást; de ezek a túlélések valószínűleg idővel el fognak tűnni” (Sorel 1973: 516): Vagyis a demokráciában a törvényhozó hatalom hajlik arra, hogy ne csak éljen, hanem vissza is éljen a hatalmával. Mindezek alapján a demokrácia a többség zsarnokságát jelenti számára a kisebbség felett, s ezzel a despotizmus potenciális lehetőségét hordozza magában. Ennek veszélye annál is inkább fennáll, mert a nép nem képes arra, hogy helyesen válassza meg képviselőit.

A képviselői demokráciát csak olyan társadalomban tudja elképzelni, ahol az állam nem tölt be túlzott szerepet a társadalmon belül. Az egyetlen sikeresen működő demokráciára példaként – Tocqueville *A demokrácia Amerikában* című munkájára hivatkozva – az Amerikai Egyesült Államokat hozza fel. Sorel számára a prosperáló kapitalizmus és liberális demokrácia mintaállama az Egyesült Államok, itt találja biztosítottak azokat a korábban elemzett feltételeket, amelyek szerinte nélkülözhetetlenek a demokrácia megvalósításához. Az amerikai demokráciában – ellentétben a franciával – az állam nem túlsúlyos, hanem csak korlátozott szerepet tölt be a gazdasági és a politikai életben egyaránt, a gazdaság mégis prosperál. Az állampolgárok célja nem az államhatalom meghódítása, nem az állami pozíciók elnyeréséből kívánnak hasznot húzni, hanem a magánvállalkozásokból.

A demokráciától való végleges elfordulásának és a monarchista körökhöz való ideiglenes csatlakozásának idején született írásában – amely az 1907 és 1909 közötti sztrájkhullám leverésével és az anarchoszindikalista mozgalom hanyatlásával hozható összefüggésbe – Sorel a demokráciának két alaptípusát különbözteti meg: a primitív és a modern demokráciát. *A primitív demokrácia*, amelynek túlélései még megtalálhatók Svájcban és Kabiliában, alapvetően családi alapon szerveződik, a múlthoz, a hagyományokhoz való erős kötődés jellemzi. Nagy szerepet játszik benne a vallás és a társadalmi autoritás. Ezzel szemben a *modern demokráciák* szabad, azaz tradícióktól és kötődéseiktől megfosztott egyének sokaságából épülnek fel. Igazi választóköri az arctalan tömegeből álló nagyváros, amelyben „... a politikai bizottságok vették át a forradalmak által lerombolt hajdani *társadalmi autoritások* szerepét, melyeknek leszármazottai egy múltjára nem emlékező országot hagytak hátra; az autoritásokat pedig új divat szerint élő emberekkel helyettesítették” (Sorel 1981: 386–387). Ez a demokrácia pedig, amely lerombolta az autoritást és a hagyományokat, sokkal inkább a dekadens hellén világgal mutat hasonlóságot, mint az ókori görög városállamok dicső napjaival. Sorel tehát a liberális értékek, morál és igazság mellett itt már a tradíciók és a szokásjog be nem épülését kéri számon a demokráciától. Ez az eleinte ultraliberális és libertáriánus elemekkel keveredő demokrácia-kritika Taine és Ernest Renan hatására a későbbiek során a konzervati-

vizmus és tradicionalizmus irányába tolódik el. Ezzel egyidőben fel-erősödik elméletében a demokrácia morális bírálata.

### A TÁRSADALMI AUTORITÁS LEROMBOLÁSÁTÓL EGY ÚJ HATALMI ELIT KIALAKULÁSÁIG

Sorel a társadalmi autoritás fogalmát Frédéric Le Play francia szociológustól veszi át, és ezt továbbfejlesztve alkotja meg elitelméletét. Több munkájában is kitér Le Play elméletének elemzésére, annak számos elemét saját autoritás-elméletének megalkotásában is felhasználja. Le Play elsősorban a társadalmi autoritás szakmai kompetenciáját emeli ki, olyan elitet képzel el, amely képes a társadalmi fel-emelkedés élére állni. Sorel viszont ezen autoritás morális szerepére helyezi a hangsúlyt, és Franciaország történelmét tanulmányozva arra a következtetésre jut, hogy egy társadalom vezetői egyben az adott társadalom erkölcsi vezetői is voltak, a szokásjog és a tradíciók leg-főbb letéteményesei. Olyan társadalmi elitet alkottak, akikhez a nép erkölcsi és jogi kérdésekben mintegy legfőbb döntőbírákhoz fordulhatott. „(Le Play) feltételezte – hangsúlyozza a *Gondolatok az erőszakról* című munkájában –, hogy létezik egy komoly erkölcsű, méltósága érzésétől áthatott burzsoázia, amelynek megvan a szükséges energiája ahhoz, hogy a régi, hagyományos bürokrácia segítségével kormányozza az országot. Ezeket a vagyonnal és hatalommal rendelkező embereket akarta megtanítani az *alattvalóik iránti társadalmi kötelességre*” (Sorel 1994: 66).

A társadalmi autoritás szerepét Sorel elméletében a republikánus arisztokrácia volt hivatott betölteni. Republikánus arisztokrácián azokat az elsősorban mérsékelt republikánusokat érti, akiket közvetlenül III. Napóleon bukása után a III. Köztársaság juttatott hatalomra és akiknek uralma a Dreyfus-ügyig tartott. Ez az arisztokrácia, amelynek eltűnését negatív következményeivel együtt Taine is többször kiemeli a demokráciára nézve, morális rendet állított a társadalom fölé, mintegy morális autoritás szerepét töltötte be. Vezéralakjai közül Léon Gambetta és Jules Ferry nevét emeli ki. „A Dreyfus-ügy eredménye, hogy meggyorsította a társadalmi struktúra összeomlását, amely lehetővé tette volna a parlamenti rendszer elfogadható működését. A politikai gondolkodók – írja *A dreyfusi forradalom* (La révolution dreyfusienne) című munkájában – nem eléggé figyelték meg, de a modern liberalizmus intézményei megkövetelik, hogy a hatalom egy elég intelligens arisztokráciához tartozzon, amely magában foglal mindenkit, akinek képességei tiszteletet ébresztenek az országokban. Anglia utánpótlása rosszul sikerült mindenütt, ahol a demokrácia választási módszereit bevezette, hogy eltávolítsa az összes *társadalmi autoritást*, vagy még inkább, ahol a vezető osztályok túl zártan mutatkoznak” (Sorel 1909: 57). A liberalizmus elmélete tehát szorosan kötődik a társadalmi autoritáshoz. A képviselői demokrácia azonban az általános választójog bevezetésével felbomlasztotta ezt az autori-

tást, és nem volt képes megfelelő újat alkotni. Pedig e morális közönség tekinthető a liberalizmus igazi bölcsőjének Franciaországban.

E republikánus arisztokrácia eltűnése és ezzel együtt a demokratikus rendszer zavarai a Dreyfus-üggyel kezdődtek. Innen datálja Sorel a klasszikus liberális értékrend felbomlása mellett a republikánus arisztokrácia végleges megszűnését, amelyet az ügy legsúlyosabb politikai konzekvenciái közé sorol: „a Dreyfus-pártiaknak sikerült keresztülvinniük Dreyfus rehabilitálását, de a republikánus arisztokrácia már csak emlék” – állapítja meg keserűen (Sorel 1909: 64). A II. császárság éppúgy lerombolta a régi hatalmi elitet, a közmegbecsülésnek örvendő társadalmi autoritást, az orléans-ista arisztokráciát, mint a III. Köztársaságban kialakuló képviselői demokrácia a mérsékelt republikánust. A hatalmától megfosztott orléans-ista arisztokrácia ugyanis a császárság idején „nem titkolta mély megvetését Franciaország új urai iránt: politikai kalandoroknak tekintette őket, tőzsdespekulánsoknak, kultúrátlan és erkölcsstelen embereknek” (Sorel 1909: 64). Sorel is hasonlóképpen gondolkodik: a régi legitim társadalmi autoritás lerombolásával a III. Köztársaság is a középszerű, immorális, korrupciótól sem visszariadó párvenük uralmává válhat. Sorel is, miként Michels, „az autoritások hagyományos legitimitását” állítja szembe „a párvenük durván plébiszitárius bonapartizmus”-ával, amellyel a demokráciát jellemzi (Michels 1983: 300).

A Dreyfus-ügy tehát mérföldkő a régi autoritás eltűnésében. Innen veszi kezdetét egy új korszak, „a teljes demokrácia” korszaka, amelyet egy régi, kompetens szakmai és erkölcsi elit lerombolása jellemez, amelynek következtében „a parlamenti rendszer teljesen fiktív-vé vált Franciaországban” (Sorel 1909: 64). A soreli ideál egyértelműen egy letűnt osztály, a mérsékelt republikánusok és velük együtt a liberális értékek voltak. Azt veti a demokrácia szemére, hogy semmit sem őrzött meg a liberális erkölcsből, alkotmányosságból és igazságból, valamint képtelen volt integrálni intézményrendszerébe az autoritást, a tradíciókat és a szokásjogot és ezzel eszmerendszere egyre markánsabban a konzervativizmus-tradicionalizmus irányába csúszik. Így annyiban tűnik konzervatívnak, amennyiben 19. századi liberális eszméket és értékeket véd és kér számon a demokráciától a 20. század elején.

Pedig Sorel demokratikus illúziói fénykorában a demokrácia legnagyobb vívmányaként értékelte azt, hogy ez utóbbi megfosztotta a letűnt osztályokat presztízsüktől és ezzel minimálisra csökkentette az autoritást. De a demokrácia nemcsak megszüntette az autoritást, hanem elkövette azt a hibát, hogy egy, az eddiginél rosszabb autoritást teremtett a politiko-skolasztikus párt (parti politico-scolastique) létrehozásával. A politiko-skolasztikus párt olyan átmeneti terminológia, amely csak meghatározott alkotói periódusában, az egyház és az állam között az oktatás kérdésében kirobbant vita kapcsán bukkan fel Sorel elméletében. Eredetileg az egyházi oktatás dominanciája ellen szerveződött világi, elsősorban egyetemi értelmiségiekből álló csoportosulást jelöl. „Az egyházzal szemben – írja Sorel – az antikleri-

kális sajtó hatására egy politiko-skolasztikus párt szerveződött, amely azt állítja magáról, hogy az oktatást képviseli vagy inkább védi, mert valószínűleg senki sem meri feltételezni, hogy ez a párt többséggel bír a professzorok között. Ez a párt folytatja a gondolkodás feletti uralmat és gyakran a szűklátókörű 18. századi eszmékből táplálkozik; bizonyos mértékben úgy tekintjük tehát, mint egy antiegyházat; amikor az állam és az egyház harcáról beszélünk az oktatás terén, valójában e párt és a klerikális párt közötti konfliktusról beszélünk” (Sorel 1901: 62). Majd később olyan gyűjtőfogalommá válik, amely a tudósokat, egyetemi professzorokat, jogászokat, újságírókat hivatott összefogni, vagyis általában egy tudományos-szellemi elit, az értelmiség uralmát a politikai életben. A demokráciának még sikerült megtörnie a 19. és 20. század fordulóján a kizárólagos autoritásra törő egyház dominanciáját, de nem sikerült megakadályoznia egy látszólag az egyház kulturális monopóliuma ellen szerveződő hatalmi elit, a politiko-skolasztikus párt kialakulását. Ez a párt éppoly hierarchikusan felépülő és elitképzést akar megvalósítani, mint az egyház, így Sorel számára mindegy, hogy az egyház és a politiko-skolasztikus párt harcából végeredményben ki kerül ki győztesen, ugyanis mindkettő szemben áll a gondolkodás szabadságával és a demokratikus oktatással. Sorel a politiko-skolasztikus pártban egy új, az egyház helyébe lépő gondolkodó elitet látott, amelyben a saint-simoni „tudós állam” elképzelésének csíráját vélte felfedezni. Márpedig Sorel korai írásaitól kezdve elvetette a gondolkodó állam saint-simoni eszméjét.

Az autoritásnak tehát kettős értelme van a francia gondolkodó elméletében: egy pozitív és egy negatív. Pozitív autoritás az a liberális értékeket hordozó, erkölcsi tekintélynek örvendő elit, amelyet le Play leír, és amelynek prototípusát Sorel a republikánus arisztokráciában véli felfedezni. A negatív az, amelyet a demokrácia a régi autoritás helyén létrehoz és amely egy új hatalmi elit csíráját hordozza magában. Végkövetkeztetése pedig az, hogy a demokrácia nem volt képes pozitív értelemben vett autoritást teremteni.

A demokrácia által létrehozott új elit, mint az előzőekben utaltunk rá, az értelmiség sorából kerül ki. A francia gondolkodó antiintellektualizmusában általában hajlamosak vagyunk pusztán az anarchoszindikalizmus értelmiségellenességét látni, pedig ennél többről van szó. Már korai írásaiban is felbukkan értelmiségellenessége, már ekkor hevesen ostorozza „az irodalmi tehetségek parazitizmusát”, az értelmiségnek azt a képességét, hogy mások kizsákmányolásából él. Az anarchoszindikalista mozgalommal való kapcsolata pedig csak még inkább megerősíti ebben a felfogásában. Kíméletlen kritika alá veszi a pártokat, elsősorban a munkáspártokat előzőnlő értelmiséget. Ez az élősködő réteg mindig privilegizált helyet foglalt el a társadalmon belül, és nagymértékben felelős Sorel szemében a demokratikus ideológia eltorzulásáért, egy minden pluralizmust nélkülöző monista ideológia kialakulásáért, összességében pedig a demokrácia válságáért. Ez a gondolkodó elit a demokráciában találja meg azt a tökéletes

politikai rendszert és keretet, amelyben hatalma kiteljesedhet, egyrészt a hatalmi szervezetben, másrészt a pártokban. „Az értelmiség hivatása a politika kihasználása; a politikus szerepe nagyon hasonlít a kurtizánéhoz, és nem követel szaktudást” – vallja a francia gondolkodó (Sorel 1981: 98).

Az értelmiségből alakul ki a politikai rendszer csúcsain egy új hatalmi elit, amelyet Sorel főleg 1906-tól egyre inkább burzsoá vagy tudós oligarchia elnevezéssel illet. Sorel, aki mindig is megkérdőjelezte a népszuverenitás elvét, azt a populista elméletet, amely szerint az általános akarat a mindenkori többségi akaratnak felel meg, mintegy szükségszerűen jut el egy elitelmélet megfogalmazásáig. Egyre inkább úgy látja, hogy Franciaországot az ancien régime-től kezdve egy oligarchia kormányozta, amely oligarchiát újratertemtette a demokrácia. Ez egyben újabb bizonyíték a szemében arra, hogy a demokrácia politikai gyakorlatának tekintetében is az ancien régime szerves folytatása, ami Taine-nél is megtalálható konzervatív gondolat. Ez az elsősorban értelmiségiekből álló oligarchia a harmadik rend hatalomra jutásával fokozatosan jön létre a hivatalok csúcsain éppúgy, mint a pártokban. Létezik tehát egy „tudós oligarchia”, amely még mindig „az ész nevében kormányoz”, amely szorosán összefonódik egy minden kormányt kiszolgáló korrump és gerinctelen hivatalnoki apparátussal, vagy „hivatalnoki klán”-nal, ahogyan Sorel nevezi, amelynek morális lezülését a hivatalnoki kar függetlenségének, illetve ellenőrzésének hiányával magyarázza. A hierarchia kialakulása a társadalomban éppúgy, mint a pártokon belül a hatalmi elit kialakulásához vezet, amely tehát az előbbieken vizsgált okok miatt a képviseleti demokrácia szükségszerű velejárója. „A demokrácia egy megbízható hierarchia létén alapul; a hatalomra törő oligarchiának altisztek merész seregére van szüksége, akik szüntelen csak a vezetőik érdekében dolgoznak, és akik tevékenységükért csekély anyagi hasznot húznak ...” – állítja Sorel (Sorel 1947: 265). A demokrácia működése egy értelmiségi, hatalmi és politikai vezető elit összefonódásán alapul, és ezáltal végső fokon a francia gondolkodó szemében egy oligarchia diktatúrájává fajul. Így jut arra a következtetésre, hogy „... semmi sem arisztokratikusabb, mint a demokrácia törekvései; ez utóbbi egy szakképzett értelmiségi és politikai oligarchia segítségével folytatja tovább a termelő tömegek kiszákmányolását” (Sorel 1947: 272).

A modern demokrácia kialakulását kísérő hatalomkoncentráció folyamatának konstataálásával és az oligarchikus tendenciák kiemelésével Sorel nem áll egyedül a korabeli politikai gondolkodás történetében. A demokrácia és a politikai pártok viszonyának áttekintése után hasonló konklúziót von le Ostrogorski is. Ostrogorski a demokrácia alapvető dilemmáját abban látja, hogy a demokrácia a választók aktív részvételét feltételezi, míg a választók nagy többsége passzív. A tömeg képtelen a kormányzásra és a demokráciában mindig egy kisebbség kormányoz. A tömegek feladata pedig csak a hatalmon lévők elbátortalanítására korlátozódik: „... a kormányzás monopóli-

um; egy olyan osztály kezében van, amely bár nem alkot kasztot, de külön csoportot képez a társadalomban...” (Ostrogorski 1993: 653). Majd néhány oldallal később így folytatja: „... a tömeg politikai funkciója a demokráciában nem a kormányzás, erre valószínűleg sohasem lenne képes. ... a demokráciában éppúgy, mint az autokráciában mindig egy kisebbség fog kormányozni. Minden hatalom természetes tulajdonsága a koncentráció, ez olyan, mint a társadalmi rend gravitációs törvénye. De szükség van a vezető kisebbség fékentartására. A demokráciában a tömeg feladata nem a kormányzás, hanem a kormányon lévők elbátoralanítása” (Ostrogorski 1993: 665–666). Michels, Sorel elemzéseire támaszkodva, azt mutatja be, hogyan kaparintja kezébe egy új hatalmi elit a politikai gépezet vezetését. Michels, miként Sorel is, természetes folyamatnak tartja az uralkodó kisebbség kialakulását. A demokrácia önmagában nem nyújt biztosítékot e folyamat kiküszöbölésére. Véleménye szerint ugyanis a társadalom nem létezhet uralkodó elit nélkül, a tömegből szükségszerűen kiemelkedik egy kisebbség, amely „vezető osztály rangjára emelkedik”. A tömeg mindig kiskorú marad és mindig kénytelen elszenvedni egy kisebbség, egy új oligarchia uralmát, amelynek kialakulása törvényszerű folyamat. Ezt nevezi az *oligarchia vastörvényének*, amely oligarchikus hatalom sorába sorolja az államot, a vezető osztályt és a pártot. „E koncepciónak megfelelően a kormány, vagy ha úgy tesszük, az állam nem más, mint egy kisebbség szervezete. És ez a kisebbség erőlteti rá a társadalom többi részére a »jogrendet«, amely mintegy a kizsákmányolás igazolásaként, legalizációjaként jelenik meg, amelynek e kisebbség a helóták tömegeit veti alá, ahelyett, hogy a többség képviselőinek kisugárzása lenne. Ez utóbbi valószínűleg mindig képtelen és talán alkalmatlan is volna arra, hogy önmaga kormányozza saját magát” (Michels 1983: 290). Michels véleménye szerint az oligarchia vastörvénye alól a marxista forradalom-koncepció sem kivétel, sőt automatikusan következik belőle egy új elit kialakulása.

A végső konklúziók levonásában azonban az előbbi szerzők meglehetősen eltérnek egymástól. A liberális Ostrogorski a pártok közeli hanyatlását jósolja. Michels, bár az előzőleg leírt folyamatot állandóan ismétlődőnek tartja, mégis, minden demokrácia-bírálatára és pesszimizmusára ellenére nem fordul el végleg a demokráciától, hanem a megoldást az egyéni kritikai szellem fejlesztésében és ezen oligarchia feletti ellenőrzés növelésében látja, mint a Dreyfus-ügy idején Sorel is. Sorel csaknem ugyanazt a gondolatot fejti ki mint Michels, de míg Michels törvényszerűnek tarja a kisebbség uralmát, a francia gondolkodó ellenben ezt a törvényszerű folyamatot, az új oligarchia kialakulását csak egyetlen módon tartja elkerülhetőnek, ha kizárják az értelmiséget a munkásszervezetekből és ezzel megőrzik tisztán proletárjellegüket. A proletariátus csak úgy kerülheti el az új hierarchia és egy új oligarchia újratermelődését, ha független szervezete hoz létre és elnyomó apparátusával együtt lerombolja az államot mint e hierarchia legfőbb bástyáját. Le kell tehát számolni az állam



megreformálhatóságának gondolatával, le kell mondani az államhatalom meghódításáról, szakítani kell az állam mágikus erejébe vetett hit illúziójával és le kell rombolni „a központosított és szervezett kényszer” eszközét, az államot. „Egy ilyen folyamat – hangsúlyozza Sorel – magában foglalja az értelmiségnek és főképpen legerősebb bástyáinak, az államnak és a politikai pártoknak az eltűnését is” (1989: 35).

## VÉGLEGES ELFORDULÁS A DEMOKRÁCIÁTÓL

A demokráciából való végleges kiábrándulás folyamata Sorel elméletében – az anarchoszindikalista mozgalom hanyatlásával összefüggésben – 1909-ben, *A dreyfusi forradalom* (La révolution dreyfusienne) című munkájában indul meg. Így elmondhatjuk, hogy demokrácia-felfogásának fordulópontjai a Dreyfus-ügyhöz kötődnek, amennyiben liberális demokrácia-ideálját az „ügy” kapcsán fogalmazza meg és a tőle való elfordulás is annak utózöngéivel hozható összefüggésbe. A Dreyfus-ügy tehát elkíséri a demokrácia elfogadásától a demokrácia-ellenesség megfogalmazásáig. Korabeli írásainak színvonala azonban – amelynek többsége cikk és könyvismertetés – jóval alatta marad eddigi művei színvonalának, jobbára csak megismétli bennük korábbi demokrácia-kritikájának főbb elemeit. E demokrácia-bírálat sokkal kevésbé koherens és ennek következtében nehezebben rekonstruálható, mint korábbi munkáiban. 1909 után a demokrácia politikai rendszerének bírálata elsősorban annak morális kritikájával egészül ki, és ez a kritikai elem válik dominánssá elméletében. Sorel 1909 után nem annyira a demokrácia intézményrendszerét, illetve annak konkrét működési zavarait kritizálja és lehetséges kiküszöbölési módját írja le, hanem sokkal inkább a demokráciában terjedő korrupciót és szervilizmust.

A demokrácia végleg szétzúzta a liberális-konzervatív értékrend még meglévő maradványait, a tradíciók, a család összetartó erejét, az erkölcsöt és a fegyelmet. Itt már nemcsak a liberális értékek eltűnését kéri számon a demokráciától, mint a Dreyfus-per idején, hanem a hagyományosan konzervatív-tradicionalista értékeket is. Kiemeli a korabeli demokráciák felelősségét a háborúban és a kialakult értékválságban, a kultúra és általában a francia szellem hanyatlásában, átvéve ezzel a maurrasi demokrácia-kritika számos elemét. A tradíciók, a történelmi jog, a szakmai és erkölcsi tekintélynek örvendő társadalmi autoritás lerombolásával, „a pozitív hierarchia” kiiktatásával, a demokrácia a demagógok uralmává vált, akik „a dekadens monarchiák legszomorúbb napjaira emlékeztetnek bennünket” (Sorel 1953: 325–326). Sorel értékelése szerint a hagyományos társadalmi autoritás megszűnése és a családi kötelékek bomlása nagymértékben hozzájárult a demokratikus értékrend és erkölcs válságához. Az erkölcsi hanyatlás pedig szükségszerűen társadalmi hanyatláshoz vezet a demokrácia esetében éppúgy, mint a római birodalom esetében.

Aggódva tekint az európai demokráciák jövője felé. Nem utolsósorban Renan hatására súlyos morális és intellektuális válság képét vetíti elénk, amelynek kialakulásában a pénzarisztokrácia mellett elsősorban a hatalommal lepaktált értelmiség és a politikusok szerepét emeli ki. Szellemi és erkölcsi reformot sürget, a megújulásra azonban egyre kevésbé lát esélyt. Pesszimizmusa erősödik, a jövőért való aggódása fokozódik, egyre többet foglalkoztatja a dekadencia problémája, a demokrácia sorsáért való aggódást pedig annak végleges megtagadása váltja fel. „A korabeli tapasztalat azt mutatja, hogy a demokrácia jelenti a legnagyobb társadalmi veszélyt a politikai közösség összes osztálya számára és elsősorban a dolgozó osztályok számára. A demokrácia megteveszti az osztályokat, hogy lehetővé tegye a pénzemberekkel társult és általuk irányított politikusok egyes bandáinak a termelők kizsákmányolását. A politikai közösséget tehát a demokratikus eszméken kívül kell kialakítani, az osztályokat a demokrácián kívül kell szervezni, a demokrácia ellenére és vele szemben” – összegzi a véleményét (Sorel 1953: 327).

Az orosz forradalom ismét Proudhon munkásságára irányítja a figyelmét, akinek elsősorban a jövő társadalmára vonatkozó föderalistikus elképzeléseit tanulmányozza. Sorel a szovjetekben a „demokráciával merőben ellentétes társadalmi szerveződés új elvé”-t fedezi fel, amelynek alapján felépülhet az új társadalom, a termelők társadalma (Sorel 1947: 116). A képviselői demokrácia megítélését illetően azonban az oroszországi események sem hoznak lényeges változást, sőt a demokráciából való kiábrándulása nem elhanyagolható módon járult hozzá az oroszországi események felé forduláshoz: „... én csak egy öreg ember vagyok, akinek léte elenyészően apró véletlenek kénye-kedvétől függ; de mielőtt sírba szálllok, bár csak láthatnám, hogyan alázzák meg a gőgös polgári demokráciákat, amelyek ma olyan cinikusan győzedelmeskednek!” – írja a *Gondolatok az erőszakról* című főművéhez csatolt Lenin mellett állásfoglalásában (Sorel 1994: 287). A marxológus Maximilien Rubel egyenesen úgy fogalmazott, hogy Sorel „demokrácia iránti gyűlölete Lenin iránti szimpátiává szublimálódott” (Rubel 1986: 133).

A soreli demokrácia-koncepció tehát a liberalizmusból indul ki, a liberális demokrácia ideáltípusát keresi, amelyet egy közvetlen részvételen, állampolgári ellenőrzésen, független hivatalnoki karon és minimális államon alapuló modellben vél felfedezni, de nem látva lehetőséget a képviselői demokrácia ilyenét reformjára, eljut annak politikai és morális kritikájáig, a demokratikus politikai rendszer és a liberalizmus szembeállításáig, majd a demokrácia teljes megtagadásáig. Vagyis a francia gondolkodó demokrácia-felfogása komplex demokrácia-kritikává szélesedik, majd a belőle való végleges kiábrándulásba, dezillúzióba torkollik. Sorel a demokrácia határait vég-sőkig tágítva vonja le azt a következtetést, hogy az általa elképzelt ideáltípus megjelenítésére a korabeli képviselői demokrácia nem alkalmas. A demokrácia a liberális értékek feladásával megszűnt osztályok feletti rendszer lenni. A centralizációs és az etatista törekvé-

sek felismerésétől, a politikai pártok eleinte liberális kritikájától vezet tehát az út az oligarchikus tendenciák felismeréséhez, az elitelmélet megfogalmazásáig, majd az államnak és vele együtt az értelmiségnek és maguknak a pártoknak a megszüntetését követelő anarchista koncepcióig. A mindig erős osztálykategóriákban gondolkodó Sorel végül azt a következtetést vonja le, hogy a demokrácia egy szűk uralkodó elit, egy burzsoá oligarchia hierarchizált politikai rendszerévé vált, és a proletariátusnak a demokráciától elhatárolódva, magának kell kialakítania saját, alulról szerveződő társadalmi-politikai modelljét.

#### HIVATKOZÁSOK

- Bozóki András–Sükösd Miklós 1991: Az anarchizmus társadalomfilozófiája és mai öröksége. In: Bozóki A.–Sükösd M. (szerk.) *Anarchizmus*. Budapest: Századvég, 442–486.
- Goriely, Georges 1962. *Le pluralisme dramatique de Georges Sorel*. Paris: Rivière
- Le Bon, Gustave 1905. *Psychologie des foules*. Paris: Alcan
- Lettre à Charles Maurras, 1909. július 6. 1953. In: Pierre Andreu, *Notre maître Georges Sorel*. Paris: Grasset, 325–326.
- Lettres à Nario Missiroli. 1914. október 24. 1993. In: Georges Sorel „*Da Proudhon a Lenin*” e „*l'Europa sotto la Tormenta*”. Roma: Edizioni di storia e letteratura, 437–734.
- Lettres à Paul Delesalle, 1918. augusztus 26. 1947. Paris: Grasset
- Manent, Pierre 1994. *A liberális gondolat története*. Pécs: Tanulmány Kiadó
- Michels, Robert 1983. *Les partis politiques*. Paris: Flammarion
- Ostrogorski, Moisei 1979. *La démocratie et les partis politiques*. Textes choisis et présentés par Pierre Rosanvallon. Paris: Éditions du Seuil
- 1993. *La démocratie et les partis politiques*. Paris: Fayard
- Rolland, Patrice 1991. Georges Sorel et la démocratie au XXe siècle. In: *Mil neuf cent* 8, 123–155.
- Rubel, Maximilien 1996. L'ultime „variation”. In: *Georges Sorel (sous la direction de Michel Charzat)* Paris: Éditions de l'Herne, 120–134.
- Sorel, Georges 1989. *A marxizmus felbomlása*. Budapest: ELTE BTK Politikaelméleti Továbbképző Intézete
- 1901. *De l'Église et de l'État*. Fragments. Paris: Cahiers de la Quinzaine. 3e cahier de la 3e série. 1–71.
- 1909. *La révolution dreyfusienne*. Paris: Rivière.
- 1922. *Introduction à l'économie moderne*. Paris: Rivière.
- 1946. Préface. In: *Fernand Pelloutier: Histoire des Bourses du travail*. Paris: Alfred Costes, 27–67.
- 1947. *Les illusions du progrès*. Paris: Rivière.

- Sorel, Georges 1953. Déclaration de la „Cité française”. In: Pierre Andreu, *Notre maître Georges Sorel*. id. kiadás. 327–328.
- 1981. L’avenir socialiste des syndicats. In: *Matériaux d’une théorie du prolétariat*. Paris-Genève: Slatkine. 77–135.
- 1981. L’organisation de la démocratie. In: *Matériaux d’une théorie du prolétariat*, id. kiadás, 265–294.
- 1994. *Gondolatok az erőszakról*. Budapest: Századvég.